Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej, 59
Warszawa 2024
Article No. 3329

Citation:

Гороф'янюк, І. (2024). Українське *шули(я)к*: Трансформація семантики лексичного архаїзму. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *59*, Article 3329. https://doi.org/10.11649/sfps.3329

Horofianiuk, I. (2024). Ukraïns'ke *shuly(ia)k*: Transformatsiia semantyky leksychnoho arkhaïzmu. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *59*, Article 3329. https://doi.org/10.11649/sfps.3329

DOI: 10.11649/sfps.3329

Інна Гороф'янюк
(Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, Вінниця)

Українське *шули(я)к*: трансформація семантики лексичного архаїзму

Вступ

Вивчення асоціативних зв'язків і відношень між словами важливі для характеристики розвитку мови, тому що в епоху формування мов кожне слово могло мати безліч значень, які пов'язувалися між собою не логічними, а асоціативними зв'язками. Так виникали семантичні ряди, у які входили різні значення, що виражаються одним словом. Метою нашої статті є дослідження семантичного поля лексеми *шули(я)ки*, яка в українських говірках відома зі значенням 'хижий птах родини яструбиних', 'обрядове печиво', 'свято', 'недорозвинена головка капусти', а також доведення її подільського походження. Як стверджує Павло Гриценко, вияв міжтематичних лексико-семантичних зв'язків дає переконливу інформацію не тільки про історію окремих лексем, а й про історію сегментації реалемного/семантичного простору на різних синхронних

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2024.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

зрізах. «Міжтематичні зв'язки свідчать або про денотативний зв'язок, або про спільність уявлень, інформації про віддалені нині денотати» (Гриценко, 1984, с. 140).

Емпіричною базою студій слугували етнографічні праці й записи діалектного матеріалу з фонотеки Діалектологічного центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

1. Шуляк – страва і свято

Обрядовою стравою на свято Маковія (1(14) серпня) є коржі, политі медом з розтертим маком, – *шУлики* (СУМ, 1980, с. 560). У Словнику Б. Грінченка знаходимо варіант *шуликИ* на позначення шматочків прісного коржа, политих розтертим підсолодженим маком (Грінченко, 1997, с. 517), із покликанням на працю відомого етнографа М. Маркевича *Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян* [Звичаї, вірування, кухня і напої малоросіян] (Маркевич, 1860). Зауважимо, що в цій праці наголос лексеми не зазначено, натомість у тлумаченні її знаходимо вказівку на те, що «*шулыкы*» є стравою обрядовою, позаяк печуть їх «на Маковія, т.е. въ день св. мученковъ Маккавеевъ, 1 Августа» (Маркевич, 1860, с. 17). Отож наголошуємо на обрядовій характеристиці страви.

Натомість в українських діалектах ця назва страви мало відома, якщо керуватися лексикографічними працями. Кодифікована вона в *Словнику полтавських говорів* зі значенням 'вид коржів' – *шули́ки* (Ващенко, 1960, с. 105); у *Словнику українських східнослобожанських говірок* натрапляємо на *шулики* 'обряд. Тонкі прісні коржі з пшеничного борошна, які печуть на Маковія' із покликанням на етнографічну працю *Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края* [Життя і творчість селян Харківської губернії. Нариси з етнографії краю] (Волошинова та ін., 2021, с. 400). Засвідчено відповідну назву *шул˙и|ки* на позначення обрядової страви на Маковія, яку готують із покришеного коржа, м'ятого маку та води з медом чи цукром, у *Словнику середньонаддніпрянських говірок*, відповідна словникова стаття містить також цікаві мікротексти, зокрема: *шул˙и|ки / корж пе|ч˙ем / а мак мни|мо / і то|д'і о|то во|дич˙койу / сахар|ку ту|ди / і на|л˙амуйим кор|жа / і о|то шул˙и|ки* (Мартинова & Щербина, 2020, с. 469).

Прикметно, що лексему *шулиˈки* / *ˈшулики* на позначення печива знаходимо лише в словниках діалектів південно-східного наріччя української мови. Однак маємо свідчення, що широко відома вона також і подільському говору південно-західного наріччя – найбільш східному з-поміж усіх південно-західних діалектів української мови. По-перше, Л. Борис у дисертації фіксує назву святкової страви *шулиˈки з ˈмаком* у подільських говірках Буковини (Борис, 2015, с. 71). По-друге, спираємося на діалектні записи із населених пунктів Вінницької й Хмельницької областей:

Ну це таˈка стˈрава / це йе таˈке церˈковне сˈвʼато по просˈтому в наˈродʼі гоˈворицʼа Макоˈвей / а по церˈковному ˈсорок сʼевасʼˈтʼійсʼких ˈмученикʼів / в основˈном тоˈдʼі гоˈтовили на це сˈвʼато / так ˈшулʼаки назиˈвалисʼ або коржʼі з ˈмаком // (11); *На Макоˈвейа пеᵘкˈли корˈжʼі з ˈмаком / а ˈдʼіти ˈдуже ˈлʼубʼлʼатʼ таˈку стˈраву ˈйак ˈшулʼіка // гоˈтовицʼːа воˈна ˈтак / хоˈзʼаїки випʼіˈкайутʼ соᵘˈлодкʼі корˈжʼі / ˈкришатʼ ˈйіх на дрʼібˈнʼі шмаˈточки / ˈпотʼім залиˈвайутʼ ˈмедом і посиˈпайутʼ ˈмаком і тоˈдʼі ˈдуже ˈўкусно виˈходитʼ / ˈдуже ˈдобрʼі //* (9); *ˈШулʼаки / корˈжʼі йакʼі поˈламанʼі / і залиˈвали йіх / ˈмедом або ˈсахаром росˈтертим ˈмедом або ˈсахаром //* (12); *ˈШулики йак попеˈреднʼо йа ўже каˈзала корˈжʼі з ˈмаком / то ˈшулики це ˈмаїже так ˈсамо корˈжʼі з ˈмаком // це традиˈцʼійна стˈрава украˈйінсʼкойі ˈкухнʼі пʼід час Макоˈвʼійа аˈбо на Спас // поˈрʼізанʼі чи ˈпорванʼі на невеᵘˈличкʼі шмаˈточки пшеᵘˈничнʼі корˈжʼі заˈлитʼі розˈведеним ˈтертим ˈмаком / ˈмедом і ў маˈkʼітрʼі з ˈмаком ˈтакож подаˈвали //* (16).

Та чи свідчить такий ареал назви про її прийшлість на Поділля? Своєю розвідкою спробуємо довести, що ця лексема саме з Поділля розповсюдилася на Схід України. Це випливає із переконання, поширеного серед окремих лінгвістів, що архаїзми краще зберігаються переважно на мовній периферії (див.: Півторак, 2013, с. 4). Сьогодні ця теза відома як правило периферійних архаїзмів (Ж. Жильєрон): «однакові мовні явища на краях ареалу свідчать про повсюдність їх у всьому ареалі в минулому» (Тищенко, 2023, с. 22). У доповіді на IV Міжнародному з'їзді славістів В. А. Никонов стверджував: «Очаг явления видят там, где его примеры всего гуще. В действительности чаще наоборот: явление торжествует не там, где оно возникло, а лишь вырвавшись на колонизационный простор» (Никонов, 1962, с. 478). Задля доведення екстраполяції назви обрядової страви *шули(я)ки* з Поділля на Схід України розглянемо лінгвістичний та етнографічний матеріал, пов'язаний з обрядом «гонити шуляка», чому буде присвячено далі окремий розділ нашого дослідження.

Насампочаток нашу увагу привернула особливість, яку підкреслювали інформатори в описі страви: корж не різали ножем перед споживанням, а обовʼязково *ло*ˈ*мили*, *шчи*ˈ*пали*, *шчʼі*ˈ*пали*, *лу*ˈ*пали*, *р*ˈ*вали*, *кри*ˈ*шили*:

Цʼі / *кор*ˈ*жʼі* ***полу***ˈ***пала*** ˈ*даже* ˈ*лупанʼі во*ˈ*ни* / ***не*** ˈ***рʼізанʼі*** / *і з*ˈ*верха* ˈ*маком от то*ˈ*бʼі і кор*ˈ*жʼі з* ˈ*маком* // (13); *От і к*ˈ*ришиця* ***не*** ˈ***рʼіжиця а к***ˈ***ришиця*** / ***р***ˈ***вецʼа*** *корж* // (14); *Йіх* ***шчʼі***ˈ***пали*** / ***не*** ˈ***рʼізали*** *а* ***вʼітш***ˈ***чʼіпували*** *та*ˈ*кʼі* ˈ*лаптʼі* // (17); *Кор*ˈ*жʼі* ***ла***ˈ***мали*** / *в нас* ***не*** ˈ***рʼізали йіх*** / ***а ла***ˈ***мали*** *на та*ˈ*кʼі ку*ˈ*сочки* / *ну пʼівто*ˈ*ра* / *пʼівто*ˈ*ра на пʼівто*ˈ*ра* / *ну йак* / *йак вʼдла*ˈ*майецʼːа* / ***шчʼі***ˈ***пали*** / *от це йак в нас пошчʼі*ˈ*пали* ˈ*тʼісто* // (19); ˈ*Тʼіки* ***ни***ᵉ ˈ***рʼізали а ло***ˈ***мали*** / *бо чосʼ ни*ᵉ ˈ*рʼізали цʼі кор*ˈ*жʼі* // (1); *Цʼі кор*ˈ*жʼі та*ˈ*ко чи* ˈ***рʼізали чи ла***ˈ***мали*** / *ба*ˈ*бунʼа ўсʼіг*ˈ*да ло*ˈ*мала* // (4); *То*ˈ*дʼі* ***накри***ˈ***шити*** *кор*ˈ*жа та*ˈ*ким* ***не по***ˈ***рʼізати*** / *а* ˈ*тʼіки* ***накри***ˈ***шити ру***ˈ***ками*** / ***нало***ˈ***мати*** *та*ˈ*ких ку*ˈ*сочкʼіў неве*ˈ*личких* / *і ту*ˈ*ди обмо*ˈ*чати ў мак і* ˈ*витʼагнути на та*ˈ *рʼілку* // (2).

В окремих говірках навіть функціонує назва цієї страви, мотивована дієсловом *ламати* – ˈ*ламанцʼі* / *ламан*ˈ*цʼі*:

*Кор*ˈ*жʼі з* ˈ*маком або* ˈ***ламанцʼі*** / *…такʼі пик*ˈ*ли такʼі кор*ˈ*жʼі ро*ˈ*били* / *і* ˈ*пикли йо*ˈ*го пʼйат*ˈ*надцитʼ дˈвадцитʼ хви*ˈ*лин* // *То*ˈ*дʼі мак б*ˈ*рали* ˈ*терли у* ˈ*цему ў ма*ˈ*кʼітрʼі* / *з* ˈ*сахаром або з* ˈ*медом і йак спек*ˈ*лисʼа йіх ла*ˈ*мали у ма*ˈ*кʼітрʼі* / *або в йакʼі* ˈ*мисцʼі і зали*ˈ*вали цим* / ˈ*медом з* ˈ*маком або з* ˈ*сахаром о*ˈ*такʼі ро*ˈ*билисʼа кор*ˈ*жʼі* / *на той час а*ˈ*бо* ˈ***ламанцʼі*** *йак то* ˈ*кажут* // (12); *Йіх ше нази*ˈ*вали* ***шулʼа***ˈ***ки*** *або* ˈ***ламанцʼі*** (9); *Ше ка*ˈ*зали на них* ***ламан***ˈ***цʼі*** // (18).

Мотивація назви страви ˈ*ламанцʼі* прямо корелює з етимологією слова *шули(я)к*, що зводиться до псл. šulъ(jь) < *sjūl < ie. **kseulos* < **kes-* ʿрізати, рубатиʼ: назва мотивована тим, що тісто на шулики різали або рвали на шматки (ЕСУМ, 2012, сс. 487–488). Отож зазначена особливість споживання коржів із маком, закарбована в давній і новій назвах страви, є архаїчною і засвідчує її сакральність. Олександр Страхов у монографії *Культ хлеба у славян* [Культ хліба у словʼян] стверджує: «[…] нередко встречающийся в свидетельствах акцент на преломление и отказ от резания хлеба ножом имеет сакральный характер и входит как обязательный элемент в ряде местных традиций в похоронный и поминальный ритуалы» (Страхов, 1991, с. 44), наводячи свідчення з українського та білоруського Полісся, зокрема:

> на поминальном обеде или «чарачках» обязательно подается горячий пшеничный хлеб – паленицы, который не разрезывается ножом, а разламывается на куски руками, чтобы из него свободно выходил горячий пар. Делается это для того, чтобы душа умершего эти паром подкрепилась при предстоящем путешествии на тот свет (Страхов, 1991, с. 44).

Отож, коржі з маком, або шулики, постають як ритуальний хліб, пов'язаний із вшануванням культу мертвих.

Привертає увагу й форма цих коржів: більшість інформаторів згадує, що випікалися коржі квадратної, трикутної чи видовженої форми, наприклад:

ˈВим'ісила ц'і коʸрˈж'і / розд'іˈлила йіх таˈкими квадˈратиками / і ўс'о / ˈвипекли / спеᵘкˈли поˈтом ˈраку наˈтерли розˈбавиᵉли і ўс'о / коʸрˈж'і з ˈраком на Макоˈвейа йест' // (5); *А ˈшулики шо це ˈт'істо ˈшулики* – А як їх робили? – *А прокаˈчали ˈт'істо / таї кˈрайали ˈзам'іст' ваˈреник'іў таˈке / ну триˈкутник / ˈтаї то ˈшулики таˈк'і* // (10).

Крім того, у подільських говірках відома назва і не обрядового печива *шулики*, але видовженої форми:

А це ˈшулики / йа каˈзала / це таˈк'і йак йак ˈкоржики таˈк'і / довˈген'к'і / ну тоˈд'і не ˈбуло цих ˈкоржик'іў / то і ˈшулики роˈбили і ми ўс'і на ˈвулиц'у / чиˈйа ˈмама напикˈла йіх / виˈносили і ˈйіли / ну так ˈйіли тоˈд'і бо / бо таˈке жиˈт':а буˈло // (8).

В окремих говірках вдалося зафіксувати розповідь про печиво *шулики* у формі птаха, яке випікали спеціально на День шуляка:

Пеᵘкˈли ˈшулики на ˈшул'ака // а на ˈшул'аки / ну таˈко с ˈц'іста йаˈк'іс' булочˈки / ˈн'іби йак пˈташечки / таˈко заверˈтали там ну ўˈрод'і йак пˈташечки виробˈл'али таˈке // д'ˈз'обик таˈко скˈручувалис' каˈчалочки отаˈк'і // – Ну казали, бо пташка шуляк? – *да да // ну на ˈшул'ака // розˈдавали ˈд'іт'ам чи шо* // – А це свято таке? – *ну да / ˈшул'ака йе таˈке // воˈно йак не сˈв'ато но / но таˈкий ден' ˈшул'ака / дес' ˈп'ісл'а Зеᵘленихˈсв'ат воˈно / по ˈмойему ˈчерес ˈтижден' чи шо* // (17); *ˈШулики / це буˈло таˈке ˈпечево / йоˈго пекˈли ну здеˈб'іл'шого йак / у пеˈч'і пекˈли / бо це буˈло ˈнав'іт' таˈке сˈв'ато ˈшул'ака // йоˈго в'ідзнаˈчали ў пеˈр'іод Зеˈленихсв'ат* // (15).

Із розповідей інформаторів стала відома й поминальна природа цього свята: *А ше / йеᵘ сˈлово шул'аˈки / це ˈпереᵘд Возне ᵘˈс'ін':ам / йа неᵘ зˈнайу за йаˈк'і / тут шул'аˈки гоˈвор'ат' / шул'аˈки проʸˈв'ідатиᵉ моˈгилкиᵉ сво ˈйіх ˈр'ідниᵉх* // (3).

Отож назва коржів із маком, які за новішою традицією, випікали на Маковея *шули(я)ки* може бути пов'язана із обрядовим печивом, яке випікалося на спеціальне свято – День шуляка, що відзначалося після Зелених свят і мало поминальні мотиви, як, власне, і Зелені свята в язичників. Таке припущення будуємо на формі печива, особливостях

його споживання (ламаними шматочками), а також зовнішніми характеристиками: порвані шматочки коржів поливали розтертим медом, що забарвлювало страву в чорно-сірий колір.

Назва обрядового печива – *шули(я)ки*, припускаємо, є вторинною номінацією відносно назви хижого птаха родини яструбиних з довгастими крилами і загнутим дзьобом – *шулІк[а]*, *шулЯк* (Жайворонок, 2006, с. 652). За В. Жайворонком, в українців це традиційний об'єкт порівняння та уособлення жорстокості, хижості, злобності; віщун лиха (Жайворонок, 2006, с. 652). Відомий цей орнітонім і на Поділлі, за свідченням словника (Горофʼянюк, 2021, с. 452) та сучасних діалектних записів:

> *То це* ˈ***шулʼаки*** */ цʼі шо ˈкури краˈдут / шо лʼіˈтайе //* (6); ˈ***шулʼаки*** *це пташˈки ˈлʼітайут / ˈкури краˈдут / йіˈдʼат / ˈмишʼі ˈлоўлʼат //* (6); ˈ***Шулʼаками*** */ а курˈчата краˈдут / лʼіˈтайут // пˈтицʼі таˈкʼі //* (7); ˈ***Шулʼаки*** *буˈли таˈкʼі ˈптахи буˈли йак / виличиˈнойу йак воˈрони о / і воˈни ˈдуже лʼуˈбили курˈчат / лʼіˈтали і дивиˈлисʼа де кˈвочка з курˈчатами таї лоˈвили тʼі курˈчата то буˈли* ˈ***шулʼаки*** */ лиᵉˈтʼучʼі / то птаˈхи назиˈвайуцʼа //* (10).

2. Гонити шуляка

Шуліка, яструб, орел у слов'ян формують єдиний образ великого хижого птаха, наділеного символікою нечистоти і смерті, а також демонічними й відразливими характеристиками (Гура, 1999, с. 613). За свідченням Олександра Гури – авторитетного дослідника символіки тваринного світу у слов'ян – лише в подолян засвідчено маловідомий обряд вигнання та похорону цього птаха (Гура, 1997, с. 543) – обряд «гонити шуляка». Покликається вчений лише на 2 розвідки Степана Килимника та Сергія Венгрженовського. Докладніше зупинимося на кожній із них.

Професор Килимник у праці *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні* присвячує цілу главу обрядові «гонити шуляка» (Килимник, 1962, сс. 420–430). Метою дійства було відганяти від села «чорну птицю» – смерть, що з часом трансформувалося в запобігання викрадення курчат шуляком. Відбувався обряд у перший понеділок Петрівчаного посту, через тиждень після Трійці. Заміжні жінки вдень збиралися із наїдками і рушали з піснями до лісу, співаючи:

Ой Шуляку – чорна птахо, до нас не літай,
Ой Шуляку-Шулячисько, людей наших не лякай,
Ой Шуляку – чорна птахо, курей наших не хапай…

Співаючи і підтанцьовуючи, махаючи рушниками й хустками, жінки приходили в ліс, сідали колом, розставляли їжу та напої й починали частування. Через якийсь час чоловіки приносили їм вбитих шуляків та воронів, прив'язаних на тичках, за що отримували по «келішку» (чарці – І. Г.). Далі жінки піднімали високо шуляків на тичках і, пританцьовуючи, співаючи, ішли на велику галявину в лісі, де встромляли тички з птахами з трьох-чотирьох сторін, обтикали площу зеленими гілками і ставали щільним великим колом. Далі до них підходив гурт мисливців із застреленими шуляками. Жінки зривалися з місця, бігли до чоловіків, що видерти птахів. Мисливці вдавали, що не хочуть віддавати шуляків. Після галасливої гри-боротьби жінки знову ставали в коло, співали – заклинали шуляків і «чорного птаха», водночас виконуючи магічні рухи:

Ой Шуляку-розбишако, крилом не махай! (У цей час зупиняють усі рухи)
Ой Шуляку – «Чорна птахо» – людей не чіпай!
Курей наших не хапай,
Бо ми курей не дамо (рухи руками до себе).
Твої крила всічемо, (відрубують чи відрізують [крила])
Твої дряпці обітнем, (обтинають [кігті])
А головку відірвем (відривають чи відрізують [голову]).

Тим часом чоловіки розкладають вогонь, на ньому урочисто спалюють одного чи двох шулік. Неподалік гуртом копали могилу-яму «Чорному птахові-Шулякові». Убитому шуляку зв'язували лапи й зав'язували голову. Три жінки – одна з головешкою вогню в руці, друга – з водою, а третя – з грудкою землі (на Гайсинщині, що на Вінниччині, ще й четверта жінка з зеленою гілкою) – ставали навколо птаха та його могили. Усі присутні веселилися, далі засипали та притоптували могилу «чорного птаха», танцювали й скакали на ній. Після закінчення ритуалу-гри, залишивши рештки їжі шумові-гаю, з піснями і танцями, обквітчані зеленню, жінки й чоловіки поверталися в село (Килимник, 1962, сс. 420–430). Аналізуючи описані синкретичні дії – пісні, ігри, заклинання, імітаційні рухи, ми простежуємо анімістичне ядро цього звичаю.

С. Килимник констатує, що цей обряд виник ще тисячоліття назад, але й існував іще в XIX ст., про що свідчать його записи спогадів із раннього дитинства жінок поважного віку із с. Лисогора на Поділлі, с. Гута у Літинському повіті, у м. Немирів та с. Лука-Немирівська на Брацлавщині, у Гайсинському повіті, с. Мурафа на Ольгопільщині (сьогодні всі зазначені населені пункти розташовані у Вінницькій обл. – І. Г.), с. Киселі на Волині (Килимник, 1962, с. 430).

С. Венгрженовський, описуючи обряд «гонити шуляка» наприкінці XIX ст. на Брацлавщині (Венгрженовскій, 1895), доповнює його характеристику ще етапом виготовлення ляльки шуляка, яку намагалися піддобрити, годуючи хлібом, цибулею, сиром і м'ясом; загальний сюжет дійства завершувався тим, що ляльку шуляка розривали на частини, приспівуючи:

[…] *А мы того шуляченька*
Розирвемо на трое:
Тоби, кумцю, нижки,
Тоби головонька,
Мени середынка
Гай, гай, гай! (Венгрженовскій, 1895, с. 289).

Обидва дослідники акцентують увагу на поминальних мотивах обряду: жінки, сходячись для того, щоб «гонити шуляка», обов'язково згадували своїх померлих (особливо нехрещених) дітей. Подоляни вірили, що померлі діти з'являлися на нивах в образах нявок, мавок на Зелені свята (Венгрженовскій, 1895, с. 298; Килимник, 1962, с. 424).

У слов'янському світі О. Гура знайшов лише одну паралель із подільським обрядом «гонити шуляка», що може свідчити не лише про регіональну унікальність звичаю, а й про його глибоку архаїку. Ідеться про кашубський обряд казні (обезголовлення) коршуна на Іванів день (24.IV) (Гура, 1999, с. 614), що навіть хронологічно збігається з подільським обрядом «гонити шуляка».

С. Венгрженовський також записував обряд «гонити шуляка» наприкінці XIX – поч. XX ст. у Літинському, Вінницькому, Брацлавському, Гайсинському, Ольгопільському, Ямпільському уїздах Подільської губернії (Венгрженовскій, 1895, сс. 282–323), нині це населені пункти Вінницької області. Прикметно, що саме в говірках цього регіону ми фіксувати назви обрядової страви *ˈшул'іка*, *ˈшулики*, *ˈшул'іки*, *шуˈл'іки* вже в XXI ст.

Улітку 2023 р. у с. Вищеольчедаїв Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл. (ця локація входить у вище окреслений ареал) вдалося записати свідчення, які синтезують поняття «шуляк-птах» – «шуляк-печиво» – «шуляк-свято/ритуал» в одному тексті:

> *Так це бу*ˈ*ли зви*ˈ*чаїн*ʼ*і кор*ˈ*ж*ʼ*і / шу*ˈ*л*ʼ*аки шу*ˈ*л*ʼ*іки / йіх вип*ʼ*і*ˈ*кали йа* ˈ*сама ц*ʼ*і шу*ˈ*л*ʼ*іки вип*ʼ*і*ˈ*кала / це бу*ˈ*ла так би ска*ˈ*зати обр*ʼ*а*ˈ*дова стра*ˈ*ва йії ц*ʼ*і шу*ˈ*л*ʼ*іки готу*ˈ*вали і пек*ˈ*ли ў пе*ˈ*р*ʼ*іод е-е Зе*ˈ*лених св*ʼ*ат / ми ти*ᵉˈ*пер св*ʼ*ат*ˈ*куйемо Зе*ˈ*лен*ʼ*і с*ˈ*в*ʼ*ата йак* ˈ*йеден ден*ʼ */ і ос*ˈ*тан*ʼ*:ій ден*ʼ */ ко*ˈ*ли ўже з*ˈ*начит*ʼ *к*ʼ*ін*ˈ*чали св*ʼ*атку*ˈ*вати Зе*ˈ*лен*ʼ*і св*ʼ*а*ˈ*та / то це бу*ˈ*ло ден*ʼ *йакиї во*ˈ*ни прис*ˈ*в*ʼ*ачували то*ˈ*му шо чоло*ˈ*в*ʼ*іки іш*ˈ*ли / ж*ʼ*ін*ˈ*ки св*ʼ*а*ˈ*щен:ик ус*ʼ*і їш*ˈ*ли до* ˈ*л*ʼ*ісу і ста*ˈ*ралис*ʼ*а там наї*ˈ*ти дес*ʼ ˈ*шул*ʼ*ака / і йак*ˈ*шо ўда*ˈ*валос*ʼ*а ў*ˈ*бити то*ˈ*го* ˈ*шул*ʼ*ака / то йо*ˈ*го б*ˈ*рали на па*ˈ*тик і нес*ˈ*ли ўже* ˈ*мертвого до се*ˈ*ла / шо це* ˈ*шул*ʼ*ак це бу*ˈ*ло йак вопло*ˈ*шчен*ʼ*ійе с*ˈ*мерт*ʼ*і шо це* ˈ*л*ʼ*уди е-е-е-м-м йак ска*ˈ*зати / поб*ʼ*і*ˈ*дили с*ˈ*мерт*ʼ *це так йак кор*ˈ*ж*ʼ*і бу*ˈ*ли і ц*ʼ*і кор*ˈ*ж*ʼ*і лу*ˈ*пали* (сміється) *розда*ˈ*ровували і-і пойі*ˈ*дали йіх* // (20).

Отож із упевненістю стверджуємо, що обрядова страва ˈ*шули(я)ки* – відголосок архаїчного обряду подолян, націленого на захист домашньої птиці від птаха-хижака, а глибше – на оберіг села від смерті, яка персоніфікувалася в «чорному птахові». Обряд «гонити шуляка» проводився також улітку, наприкінці Зелених свят, на початку Петрівського посту, і супроводжувався галасливою грою-боротьбою в лісі задля залякування шуляка, імітацією знищення чорного птаха та спільною святковою трапезою наприкінці, за свідченням сучасних носіїв подільських говірок та етнографічних записів XIX – поч. XX ст. (Венгрженовскій, 1895; Килимник, 1962). Висловлюємо припущення, що розірвані шматки коржа, чорні від маку, символізували ворожого чорного птаха – символу смерті, якого умовно задобрювали й знищували наприкінці Зелених свят. Із прийняттям християнства відбулася трансформація обряду: за народною етимологією, споживання страви з маком прив'язалося до свята Маковея, але традиція ламати, рвати обрядовий хліб проіснувала й до сьогодні, як засвідчують наші діалектні записи з Поділля. Ареал фіксації назв, по-перше, локальність традиції, по-друге, близькі темпоральні характеристики обрядів, по-третє, у комплексі посилюють нашу гіпотезу про зв'язок назви страви *шули(я)ки* із давнім подільським звичаєм «гонити шуляка».

3. Шуляк-капуста

У контексті охарактеризованих сем лексеми *шуля(и)к*, які при глибшому аналізі виявляють асоціативні зв'язки, нашу увагу привернула назва *шуляк* на позначення недорозвинутої головки капусти, відома в українських поліських (Аркушин, 2016, с. 633; Лисенко, 1974, с. 237), подільських (Гороф'янюк, 2021, с. 452), східнослобожанських Волошинова та ін., 2021, с. 400), наддніпрянських (Мартинова & Щербина, 2020, с. 249), білоруських поліських (Гура, 1999, с. 614) говірках. У подільських говірках засвідчено широкий номінативний ряд 'капуста, що не склалася в головку': ˈ*шута*, *шуˈл'ак*, ˈ*шул'ак*, *шул'аˈки*, *шул'аˈчок*, ˈ*шушвалок* (Гороф'янюк, 2012, с. 31). Також відоме вживання лексеми *шуˈл'ак(и)* на позначення недорозвиненого качана кукурудзи, молодих недорозвинених корнеплодів (буряків, моркви) (Волошинова та ін., 2021, с. 400; Гороф'янюк, 2012, с. 64). Переконані, що і це значення досліджуваної нами лексеми вписується в єдине семантичне поле *шуля(и)к*. Упевненості додає й діалектний матеріал: у російських новгородських говірках відома назва *ястребуха* на позначення качана капусти, що не зав'язався (Гура, 1999, с. 614). Отож задля з'ясування «пташиних» назв недорозвиненої головки капусти звернемося до етимології.

Спершу проаналізуємо семантику низки слів, у складі яких виявляємо елемент *шу-*. Виявлені в словниках українських говорів відповідні лексеми можна розподілити на 2 групи. Перша об'єднує слова із семемою 'неповноцінність':

1. *Шутя* 'тварина, що втратила один чи обидва роги' (Сабадош, 2021, с. 594), *шутий* 'безрогий (про вівцю, барана, козу)' (Гуйванюк, 2005, с. 680; Матіїв, 2013, с. 531; Онишкевич, 1984, с. 392; Хобзей та ін., 2013, с. 652). Ця лексема має паралелі в сербсько-хорватській, чеській, словацькій і польській мовах (Фасмер, 1987, с. 492) і сягає відомого вже нам псл. šulъ(jь) < *sjūl < ie. **kseulos* < **kes-* 'різати, рубати' (ЕСУМ, 2012, сс. 487–488). Аналогічні похідні від šui- з цим же значенням широко відомі в карпатських говорах, у румунських говорах на позначення знаку на вухах вівці – рівно відрізаний край вуха (Гриценко, 1984, с. 142).

2. *Шушвалок* 'недорозвинений качан кукурудзи' (Гороф'янюк, 2012, с. 64; Чабаненко, 1992, с. 251), *шуширибок* 'малі, неспілі ще качани кукурудзи' (Гуйванюк, 2005, с. 681).

3. *Шуй* 'лівий' (Фасмер, 1987, с. 484), *шульга* '1. Ліва рука або нога; 2. Лівша (про людину)' (СУМ, 1980, с. 560) із низкою словотвірних варіантів, уживаних в українських говорах. М. Фасмер проводить етимологічні паралелі цієї лексеми із сербсько-хорватським, словенським відповідниками, а також давньоіндійською основою savyás 'лівий' (Фасмер, 1987, с. 484), що сягає індоєвропейського кореня *seŭ̯- 'гнути' (ЕСУМ, 2012, с. 468). Про надзвичайно давній зв'язок понять 'правий' – 'лівий', з одного боку, та 'хороший' – 'поганий', з іншого, докладно описав М. І. Толстой (Толстой, 1965, сс. 133–147).

4. *Шутий* 'безумний' (Волошинова та ін., 2021, с. 401), *шумар* 'недоумкуватий' (Онишкевич, 1984, с. 392).

5. *Шушвальок* 'худий, невисокий хлопець' (Аркушин, 2016, с. 634), *шушвалок* 'дитина невисокого росту' (Сизько, 1990, с. 94), *шуфля* 'нікудишня жінка' (Сабадош, 2021, с. 594), *шупель* 'низького росту людина' (Лисенко, 1974, с. 237), *шурпáти* 'худий, миршавий; шолудивий' (Лисенко, 1974, с. 237), *шушнівний* 'кволий, немічний' (Негрич, 2008, с. 192).

6. *Шумоть* 'рештки порваної одежини; шмаття' (Лисенко, 1974, с. 237).

У це коло ідеально вписується і лексема *шули(я)ки* на позначення недорозвиненої капусти.

Припускаємо, що назви, похідні від *шуй-*, з ідеографічних сфер тваринництва й землеробства були первинними, а пізніше в площину негативної оцінної семантики було втягнуто лексеми на позначення людини.

Друга група об'єднує слова із семемою 'раптовий рух згори вниз': *шульком* 'вниз головою', *шуляти* 'тикати, всиляти, колоти', *шульнути* 'шмигнути', *шулятися* 'тикати' (Гуйванюк, 2005, сс. 678–679), *шубóвкнуть* 'несподівано впасти у воду; погрузнути у в'язку масу' (Лисенко, 1974, с. 236), *шуг* 'виг. Передає швидке кидання чого-небудь' (Аркушин, 2016, с. 633), *шупнути* 'устромити (ніж і под.)', *шупнутися* 'упасти' (Сабадош, 2021, с. 593), *шурнути* 'різко, з силою кинути, штовхнути що-, кого-небудь' (Матіїв, 2013, с. 530), *шуснути* 'линути, несподівано облити водою, дощем' (Турчин, 2011, с. 350), *шургикнуть* 'раптово провалитися в щось сипуче' (Чабаненко, 1992, с. 250), *шулькáти* 'кидатися, бросаться, падать сверху

скорымъ полетомъ' (Грінченко, 1996–1997, с. 518). Словник української мови містить дієслово *шугати*, серед значень яких фіксують і такі: 'літаючи, швидко пересуватися в повітрі', 'швидко злітати вгору або стрімко опускатися вниз', 'полохати пташок, птахів' (СУМ, 1980, с. 555). Асоціативно долучаються до цієї групи слів й орнітоніми та пов'язані з ними лексеми, як-то *Шу!* 'окрик на ястреба, коршуна' з варіантами *шиу*, *шиш*, *шух*, засвідчені в російських рязанських говірках, за В. Далем (Даль, 2008, с. 437). Вигук як словотвірний елемент назви птаха вже засвідчує архаїчність лексеми *шули(я)к* відносно інших слов'янських назв хижого птаха – *коршун*, *ястреб*. В *Толковом словаре живого великорусского языка* [Тлумачному словнику живої великоросійської мови] знаходимо *шугáть* 'полошить, пугать, гонять, пужать, пудить, особенно прогонять ястреба, коршуна, сгонять птиц с гряд, с плодовых деревьев', у цій же словниковій статті Володимир Даль подає похідні: *шугáла* 'кто пугает', *шугáй* 'пугало в огороде', *шугú* 'междометие. Окрик на коршуна' (із локалізацією південно-західне, отож українське), *шугуй* 'коршун', *шугукуть* 'шугать, кричать' із локалізацією південне, ярославське і в'ятське (Даль, 2008, с. 438). Не впевнені, чи можемо тут проводити паралелі із назвою *Шу* – у староєгипетській релігії бог повітря і вітру, що розділяє небо і землю (*Древний Египет: Пантеон богов*, б.р.). Хай якими фантастичними нам нині видаються такі припущення, але і назва птаха *шуля(и)к*, і дієслова із семемою 'раптовий рух згори вниз' усе ж асоціативно групуються в єдине коло.

Висновки

Проаналізувавши відомі в українських говорах лексеми, у складі яких є елемент *шу-*, виявили 2 групи назв. Перша об'єднує слова із семемою 'неповноцінність' і репрезентує назви на позначення людини, тварини, рослини, одягу. Припускаємо, що назви, похідні від *шуй-* з ідеографічних сфер тваринництва й землеробства були первинними, а пізніше в площину негативної оцінної семантики було втягнуто лексеми на позначення людини.

Друга група відповідних назв об'єднує слова із семемою 'раптовий рух згори вниз'. Саме до неї відносимо назву хижого птаха родини яструбиних, яку вважаємо первинною в семантичному ланцюжку 'птах' → 'свято' → 'страва'.

Наведені дані про семантику слова *шули(я)ки* в українських говорах дають можливість припустити існування в минулому семантичного синкретизму ‘птах’ + ‘свято’ + ‘обрядова страва’. У сучасних говірках збережено лише релікти зазначеного синкретизму, але й вони наділені достатнім евристичним потенціалом для моделювання міжтематичних зв’язків лексики й розкриття тенденцій і закономірностей, які детермінували сучасний стан лексики та семантики говірок. Такі висновки є важливими для подальшого аналізу діалектної лексики й ілюструють фрагментарність вияву в обмеженому ареалі семантичної структури лексем. Генезис семантичної структури діалектної лексики, без сумніву, залишається однією з найскладніших проблем діалектології.

Список умовних позначень населених пунктів

1.с. Махнівка, Козятинський р-н, Вінницька обл.
2.с. Паріївка, Погребищенський р-н, Вінницька обл.
3.с. Бабинці, Погребищенський р-н, Вінницька обл.
4.м. Іллінці, Іллінецький р-н, Вінницька обл.
5.с. Пиків, Калинівський р-н, Вінницька обл.
6.с. Лозова, Жмеринський р-н, Вінницька обл.
7.с. Носківці, Жмеринський р-н, Вінницька обл.
8.с. Дашківці, Літинський р-н, Вінницька обл.
9.смт. Турбів, Липовецький р-н, Вінницька обл.
10.с. Гарячківка, Тульчинський р-н, Вінницька обл.
11.м. Ладижин, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
12.с. Ольгопіль, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
13.с. Устя, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
14.с. Китайгород, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
15.с. Вищеольчедаїв, Мурованокуриловецький р-н, Вінницька обл.
16.м. Ямпіль, Ямпільський р-н, Вінницька обл.
17.смт. Летичів, Летичівський р-н, Хмельницька обл.
18.с. Богданівці, Деражнянський р-н, Хмельницька обл.
19.с. Підпилипʼя, Камʼянець-Подільський р-н, Хмельницька обл.
20.с. Вищеольчедаїв, Мурованокуриловецький р-н, Вінницька обл.

Перелік скорочень

ЕСУМ – *Етимологічний словник української мови: В 7 т.* (Vol. 6) (Мельничук, 2012).

СУМ – *Словник української мови в 11 т.* (Vol. 1) (1980).

Бібліографія

Аркушин, Г. Л. (2016). *Словник західнополіських говірок: А–Я* (2nd ed.). Волинська обласна друкарня.

Борис, Л. М. (2015). *Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках* [Doctoral dissertation]. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Ващенко, В. С. (1960). *Словник полтавських говорів*. Вид-во Харківського університету.

Венгрженовскій, С. (1895). Языческій обычай въ Брацлавщинѣ «гоныты шуляка». (Этнографическій этюдъ). *Киевская старина*, *14*(50), 282–323.

Волошинова, М. О., Глуховцева, К. Д., Лєснова, В. В., Ніколаєнко, І. О., Терновська, Т. П., & Ужченко, В. Д. (Comps.). (2021). *Словник українських східнослобожанських говірок* (2nd ed.). Талком.

Гороф'янюк, І. В. (2012). *Ботанічна лексика центральноподільських говірок: Матеріали до Лексичного атласу української мови* (П. Ю. Гриценко, Ed.). ПП І. Б. Балюк.

Гороф'янюк, І. В. (Comp.). (2021). *Матеріали до словника подільського говору*. ТОВ «ТВОРИ».

Гриценко, П. Ю. (1984). *Моделювання діалектної лексики*. Наукова думка.

Грінченко, Б. (Comp.). (1996–1997). *Словарь української мови в 4 т.* (Vol. 4). Наукова думка.

Гуйванюк, Н. В. (Ed.). (2005). *Словник буковинських говірок*. Рута.

Гура, А. В. (1997). *Символика животных в славянской народной традиции*. Индрик.

Гура, А. В. (1999). Коршун. In Н. И. Толстой (Ed.), *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5 т.* (Vol. 2, pp. 613–615). «Международные отношения».

Даль, В. И. (2008). *Толковый словарь живого великорусского языка в 4 т.* (Vol. 4). ОЛМА Медиа Групп.

Древний Египет: Пантеон богов. (n.d.). Internet archive. Retrieved May 24, 2023, from https://web.archive.org/web/20090223104005/http://oldegypt.info/article-preview-22.html

Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. «Довіра».

Килимник, С. (1962). *Український рік у народних звичаях в історичному освітленні*. Праці Інституту дослідів Волині.

Лисенко, П. С. (1974). *Словник поліських говорів*. Наукова думка.

Маркевич, М. (1860). *Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссиян*. В типографии И. и А. Давиденко.

Мартинова, Г., & Щербина, Т. (2020). *Словник середньонаддніпрянських говірок* (П. Ю. Гриценко, Ed.). Вид. Ю. А. Чабаненко.

Матіїв, М. (2013). *Словник говірок Центральної Бойківщини*. Ната.

Мельничук, О. С. (Ed.). (2012). *Етимологічний словник української мови: В 7 т.* [ЕСУМ] (Vol. 6). Наукова думка.

Негрич, М. (2008). *Скарби гуцульського говору: Березови́*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Никонов, В. А. (1962). Выступления. In В. В. Виноградов & Н. И. Толстой (Eds.), *IV Международный съезд славистов: Vol. 2. Материалы и дискуссии: Проблемы славянского языкознания* (p. 478). Издательство Академии наук СССР.

Онишкевич, М. Й. (1984). *Словник бойківських говірок: У 2 ч.* (Pt. 2). Наукова думка.

Півторак, Г. П. (2013). Проблеми етно- і глотогенезу кривичів та новгородських словенів у контексті ранньої історії слов'янських племен. *Мовознавство*, *2013*(2–3), 3–17.

Сабадош, І. В. (2021). *Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району* (2nd ed.). ПП Мельник М. В.

Сизько, А. Т. (1990). *Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини*. Дніпропетровський державний університет.

Словник української мови в 11 т. [СУМ] (Vol. 1). (1980). Наукова думка.

Страхов, А. Б. (1991). *Культ хлеба у восточных славян: Опыт этнолингвистического исследования*. Отто Загнер.

Тищенко, К. (2023). Прадавність української мови, віддзеркалена в мовах сусідів. 1. *Мовознавство*, *2023*(1), 14–28. https://doi.org/10.33190/0027-2833-328-2023-1-002

Толстой, Н. И. (1965). Из географии славянских слов. 3. Правый – Левый. 4. Хорохориться. 5. Класть. In *Общеславянский лингвистический атлас: Материалы и исследования* (pp. 133–147). Наука.

Турчин, Є. (2011). *Словник села Тилич на Лемківщині*. Українська академія друкарства.

Фасмер, М. (1987). *Этимологический словарь русского языка: В 4 т.* (2nd ed., Vol. 4). Прогресс.

Хобзей, Н., Сімович, О., Ястремська, Т., & Дидик-Меуш, Г. (2013). *Гуцульські світи: Лексикон*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Чабаненко, В. А. (1992). *Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: В 4 т.* (Vol. 4). ЗНУ.

Bibliography (Transliteration)

Arkushyn, H. L. (2016). *Slovnyk zakhidnopolis'kykh hovirok: A–IA* (2nd ed.). Volyns'ka oblasna drukarnia.

Borys, L. M. (2015). *Dynamika tematychnoï hrupy leksyky ïzhi ta napoïv u bukovyns'kykh hovirkakh* [Doctoral dissertation]. Chernivets'kyĭ natsional'nyĭ universytet imeni IUriia Fed'kovycha.

Chabanenko, V. A. (1992). *Slovnyk hovirok Nyzhn'oï Naddnipryanshchyny: V 4 t.* (Vol. 4). ZNU.

Dal', V. I. (2008). *Tolkovyĭ slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka v 4 t.* (Vol. 4). OLMA Media Grupp.

Drevniĭ Egipet: Panteon bogov. (n.d.). Internet Archive. Retrieved May 24, 2023, from https://web.archive.org/web/20090223104005/http://oldegypt.info/article-preview-22.html

Fasmer, M. (1987). *Ėtimologicheskiĭ slovar' russkogo iazyka: V 4 t.* (2nd ed., Vol. 4). Progress.

Gura, A. V. (1997). *Simvolika zhivotnykh v slavianskoĭ narodnoĭ traditsii*. Indrik.

Gura, A. V. (1999). Korshun. In N. I. Tolstoĭ (Ed.), *Slavianskie drevnosti: Ėtnolingvisticheskiĭ slovar' v 5 t.* (Vol. 2, pp. 613–615). "Mezhdunarodnye otnosheniia".

Horofianiuk, I. V. (2012). *Botanichna leksyka tsentral'nopodil's'kykh hovirok: Materialy do Leksychnoho atlasu ukraïns'koï movy* (P. IU. Hrytsenko, Ed.). PP I. B. Baliuk.

Horofianiuk, I. V. (Comp.). (2021). *Materialy do slovnyka podil's'koho hovoru*. TOV "TVORY".

Hrinchenko, B. (Comp.). (1996–1997). *Slovar' ukraïns'koï movy v 4 t.* (Vol. 4). Naukova dumka.

Hrytsenko, P. IU. (1984). *Modeliuvannia dialektnoï leksyky*. Naukova dumka.

Huĭvaniuk, N. V. (Ed.). (2005). *Slovnyk bukovyns'kykh hovirok*. Ruta.

Khobzeĭ, N., Simovych, O., IAstrems'ka, T., & Dydyk-Meush, H. (2013). *Hutsul's'ki svity: Leksykon*. Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraïny.

Kylymnyk, S. (1962). *Ukraïns'kyĭ rik u narodnykh zvychaiakh v istorychnomu osvitlenni*. Pratsi Instytutu doslidiv Volyni.

Lysenko, P. S. (1974). *Slovnyk polis'kykh hovoriv*. Naukova dumka.

Markevich, M. (1860). *Obychai, pover'ia, kukhnia i napitki malorossiian*. V tipografii I. i A. Davidenko.

Martynova, H., & Shcherbyna, T. (2020). *Slovnyk seredn'onaddniprians'kykh hovirok* (P. IU. Hrytsenko, Ed.). Vyd. IU. A. Chabanenko.

Matiïv, M. (2013). *Slovnyk hovirok Tsentral'noï Boĭkivshchyny*. Nata.

Mel'nychuk, O. S. (Ed.). (2012). *Etymolohichnyĭ slovnyk ukraïns'koï movy: V 7 t.* [ESUM] (Vol. 6). Naukova dumka.

Nehrych, M. (2008). *Skarby hutsul's'koho hovoru: Berezovy*. Instytut ukraïnoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukraïny.

Nikonov, V. A. (1962). Vystupleniia. In V. V. Vinogradov & N. I. Tolstoĭ (Eds.), *IV Mezhdunarodnyĭ s"ezd slavistov: Vol. 2. Materialy i diskussii: Problemy slavianskogo iazykoznaniia* (p. 478). Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.

Onyshkevych, M. Ĭ. (1984). *Slovnyk boĭkivs'kykh hovirok: U 2 ch*. (Pt. 2). Naukova dumka.

Pivtorak, H. P. (2013). Problemy etno- i hlotohenezu kryvychiv ta novhorods'kykh sloveniv u konteksti rann'oï istoriï slov'ians'kykh plemen. *Movoznavstvo*, *2013*(2–3), 3–17.

Sabadosh, I. V. (2021). *Slovnyk zakarpats'koï hovirky sela Sokyrnytsia Khusts'koho raïonu* (2nd ed.). PP Mel'nyk M. V.

Slovnyk ukraïns'koï movy v 11 t. [SUM] (Vol. 1). (1980). Naukova dumka.

Strakhov, A. B. (1991). *Kul't khleba u vostochnykh slavian: Opyt ėtnolingvisticheskogo issledovaniia*. Otto Zagner.

Syz'ko, A. T. (1990). *Slovnyk dialektnoï leksyky hovirok sil pivdenno-skhidnoï Poltavshchyny*. Dnipropetrovs'kyĭ derzhavnyĭ universytet.

Tolstoĭ, N. I. (1965). Iz geografii slavianskikh slov. 3. Pravyĭ – Levyĭ. 4. Khorokhorit'sia. 5. Klast'. In *Obshcheslavianskiĭ lingvisticheskiĭ atlas: Materialy i issledovaniia* (pp. 133–147). Nauka.

Turchyn, IE. (2011). *Slovnyk sela Tylych na Lemkivshchyni*. Ukraïns'ka akademiia drukarstva.

Tyshchenko, K. (2023). Pradavnist' ukraïns'koï movy, viddzerkalena v movakh susidiv. 1. *Movoznavstvo*, *2023*(1), 14–28. https://doi.org/10.33190/0027-2833-328-2023-1-002

Vashchenko, V. S. (1960). *Slovnyk poltavs'kykh hovoriv*. Vyd-vo Kharkivs'koho universytetu.

Venhrzhenovskiĭ, S. (1895). IAzycheskiĭ obychaĭ v" Bratslavshchinĕ "honyty shuliaka". (Ėtnograficheskiĭ ėtiud"). *Kievskaia starina*, *14*(50), 282–323.

Voloshynova, M. O., Hlukhovtseva, K. D., Liesnova, V. V., Nikolaienko, I. O., Ternovs'ka, T. P., & Uzhchenko, V. D. (Comps.). (2021). *Slovnyk ukraïns'kykh skhidnoslobozhans'kykh hovirok* (2nd ed.). Talkom.

ZHaĭvoronok, V. V. (2006). *Znaky ukraïns'koï etnokul'tury: Slovnyk-dovidnyk*. "Dovira".

The Ukrainian *shuly(a)k*: Transformation of the Semantics of a Lexical Archaism

Summary

This article explores the semantic field of the lexeme *shuly(a)k*, which in Ukrainian dialects is known with the meanings 'bird of prey from the hawk family', 'ceremonial cake', 'holiday', 'underdeveloped head of cabbage'. Based on the lexical material of Podilian and other Ukrainian dialects, the study traces their etymological and denotative connection and identifies our ancestors' common idea about the denotations which are distant from one another today. It also reveals a connection between the name of the dish *shuly(a)ky* and the historical Podilian custom of "chasing the *shuly(a)k*". The analysis of Ukrainian dialectal lexemes with the element *shu-* makes it possible to classify them into two groups of names. The first one are words with the sememe 'defectiveness' – names for people, animals, plants and clothes. The second group includes words with the sememe 'sudden movement downwards'. We assign the name

of a bird of prey from the hawk family to the second group and consider it to be primary in the semantic chain 'bird' → 'holiday' → 'dish'.

Ukraiński *шули(я)к*: zmiany semantyki archaizmu leksykalnego

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony badaniu pola semantycznego leksemu *шули(я)к*, który w gwarach ukraińskich znany jest w znaczeniu 'ptak drapieżny z rodziny jastrzębiowatych', 'ciasto obrzędowe', 'święto', 'niedorozwinięta główka kapusty'. Na materiale słownictwa podolskiego i słownictwa innych gwar ukraińskich prześledzono związek etymologiczny i denotacyjny, ustalono jedność wyobrażeń naszych przodków o oddalonych obecnie denotatach. Prześledzono związek nazwy potrawy *шули(я)ки* z dawnym podolskim zwyczajem *гонити шуляка* 'przeganiać szulaka'. Po przeanalizowaniu znanych w gwarach ukraińskich leksemów, w których występuje element *шу-*, zdefiniowano dwie grupy nazw. Pierwsza łączy wyrazy z sememem 'niepełnowartościowość' i reprezentuje nazwy ludzi, zwierząt, roślin i ubrań. Druga grupa nazw łączy wyrazy z sememem 'nagły ruch z góry na dół'. To do niej przypisujemy nazwę ptaka drapieżnego z rodziny jastrzębiowatych, którą uważamy za pierwotną w łańcuchu semantycznym 'ptak' → 'święto' → 'potrawa'.

Keywords: Ukrainian dialects; Podilian dialects; semantics; custom of "chasing the *shuly(a)k*"; *shuly(a)k*

Słowa kluczowe: gwary ukraińskie; gwary podolskie; semantyka; zwyczaj „przeganiania szulaka"; *шули(я)к*

Inna Horofianiuk, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9836-8270
Correspondence: gorofyanyuk@gmail.com

The preparation of this article was self-financed by the author.

Competing interests: The author has declared that she has no competing interests.

INSTITUTE OF SLAVIC STUDIES
POLISH ACADEMY OF SCIENCES
1954–2024

Publication history: Received: 2024-07-27; Accepted: 2024-10-02; Published: 2025-01-21